

49. Konference České demografické společnosti

Demografie – město – venkov

Zahradnická fakulta Mendelovy univerzity v Brně, Lednice

22. – 24. května 2019

Připravenost dítěte na školu: rozdíly podle rodinného zázemí a residenční lokality

Jiří Šafr, Magdaléna Gorčíková

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Obsah

- Formulace problému
- Připravenost na školu (vlivy/ mechanismy):
 - Rodinné zázemí
 - Residenční lokalita
- Pregramotnostní dovednosti – připravenost na školu
- Longitudinální panelový výzkum Čtení a Psaní 2013+
- Výzkumné otázky
- Operacionalizace: pregramotnost (test pasivní slovní zásoby VOC); typ residenční lokality
- Úroveň VOC 1 při vstupu na ZŠ (začátek 1. třídy)
- Výsledky regresních modelů (hlavní efekty a interakce)
- Diskuse a závěry

Formulace problému

Vlivy na jazykový a kognitivní rozvoj dítěte –
připravenost na základní školu:

- rodina (tradiční zájem sociologie)
+ nově
- prostorové – kontextuální souvislosti
(město-venkov; vliv residenční lokality – efekty
sousedství)

Čím se zde nezabýváme (ale úzce to souvisí)

- Cílem je analýza stavu **pregramotnosti dítěte na vstupu do ZŠ = předškolní období**, tj. ne vliv školy jako takové na rozvoj gramotnosti a školní úspěšnost žáka (později u dětí starší 6let).
- vliv lokality se pochopitelně později projevuje na vzdělávací výsledky/ kognitivní rozvoj žáka, přímo:
 - lokálně dostupné zdroje ovlivňují kvalitu vzdělávání
 - lokální sociální procesy - kolektivní projevy života v komunitě a s tím související úroveň kolektivní účinnosti–efektivity (neformální sociální kontrola, formování hladiny vzdělanostních aspirací a sociální opora žákům z rodin s nedostatkem zdrojů, ...)i nepřímo:
 - kvalita školy jako atraktivnost pro přistěhování se do lokality
→ zkreslení na základě residenční (sebe)selekce

Rodinné zázemí (mechanismy)

1. socioekonomický status

- nutriční explanace
- kulturní zdroje

2. rodinné klima a struktura rodiny

- zdroje ve výchově
 - *počet sourozenců* → rozpuštění (resource dilution)
 - *ne/úplnost rodiny* → absence jednoho rodiče → výpadek zdrojů
- výchovný styl
- emoční sepětí
- (patologické chování rodičů, role prarodičů,...)

Socioekonomický status rodiny (SES)

SES = vzdělání, profesní status a příjem rodičů

- Přímé vlivy:
 - **chudoba** (nedostatečnost ve výživě; stresové prostředí)
 - **kulturní kapitál + materiální zdroje** (rané učení, čtenářské klima, budování proškolních návyků, výukové pomůcky, (před)školní aktivity: kroužky, výlety, atd.)
- Nepřímé vlivy:
 - **kontakty/interakce** → vystavení okolí s vyšším kulturním kapitálem (mj. stimulující rozvoj jazyka)

Residenční lokalita a kognitivní vývoj/ připravenost na školu/ vzdělávací proces

Efekty lokality – lokální struktury příležitostí a vzdělání jedince:

- ***Kognitivně-interakční:*** kvalita a frekvence interakcí obyvatel ovlivňuje kognitivní a jazykový vývoj dětí
- ***Institucionální zdroje*** (předškolní vzdělávání, rodinná centra, organizované sociální a rekreační aktivity, zdravotní služby, knihovny)

+ dále v procesu vzdělávání další aspekty lokální struktury příležitostí:

- osobnostní charakteristiky obyvatel ovlivňují vzdělanostní strukturu lokality (soutěživost/ aspirace, hodnota vzdělání)
- ekonomická situace lokality (materiální podmínky rodiny i školy, nabídka pracovních příležitostí s určitým typem vzdělání)

upraveno podle [Garner, Raudenbush 1991]

Připravenost na školu: Pregramotnostní dovednosti (pre-literacy skills)

Počáteční gramotnost (emergent literacy): proces rozvoje kognitivních a jazykových **předpokladů** pro čtení a psaní má dimenzi:

- i. Kognice* – oblast fonematického uvědomování (metalingvistické dovednosti) a dlouhodobá paměť
- ii. Jazyk/ řeč* – rozsah slovní zásoby (silně kulturně podmíněná sféra znalostí, složka budoucího kulturního kapitálu dítěte)

→ předpoklady pro jednotlivé složky gramotnosti, které tvoří hlavní ukazatele funkční vzdělanosti

Dosavadní výzkum (pre)gramotnosti

Výzkum osvojování si jazyka v před-čtenářském a raném gramotnostním období dítěte; **v ČR chybí:**

- měření **kognitivních a jazykových dovedností** (nelze jednoduše hromadným dotazníkovým šetřením/ písemným testováním)
- výzkumy **mladších dětí** (přechod MŠ-ZŠ) (z důvodu finančně a časově náročného sběru dat) → **pre**gramotnost
- **longitudinální data**, většinou pouze průřezová data (cross-sectional), např. mezinárodní projekty (PISA, PIRLS/TIMSS) – neumožňují zkoumat **vývojové procesy**
- detailnější výzkum **vlivu rodiny** na vývoj jazyka a kognice (výchovné praktiky, pročtenářské klima rodiny)

→ **Nemáme systematické poznatky s jakými schopnostmi a dovednostmi děti již do školy přicházejí, jak si je osvojují a jak to závisí na sociálním prostředí rodiny a typu rezidenční lokality (+ pro pozdější fázi vliv kvality výuky na škole)**

Longitudinální panelový výzkum vývoje gramotnosti školáků

Panel ZŠ - Čtení a psaní 2013+

- Reprezentativní za veřejné ZŠ
- v Praze a Středočeském kraji
- 439 žáků
 - 28 ze všech 668 veřejných základních škol v Praze a Středočeském kraji, 3 odmítly (89 % návratnost), cca 40 školních tříd ze 25 ZŠ
- Náhodný stratifikovaný výběr
Strata reprezentují 4 odlišné residenční území resp. typ školy.

Čtení a psaní 2013+

- longitudinální panelový výzkum čtenářských a pisatelských dovedností žáků na počátku školní docházky
- **1. třídy ZŠ v Praze a Středočeském kraji (2013)**
- Výběrový soubor **25 škol**:
 - 10 škol z Prahy (247 žáků)
 - 15 škol ze Středočeského kraje (192 žáků)
- Kritéria výběru dětí:
 - bez odkladu školní docházky
 - monolingvní prostředí rodiny, v němž dítě vyrůstá
 - vývoj v pásmu normy (bez diagnostikovaných zrakových, řečových, motorických či behaviorálních poruch)

Sběr dat

1. vlna – začátek první třídy (září-říjen 2013)

→ měření *vypovídá o předškolním věku dítěte*

2. vlna – konec první třídy (květen-červen 2014)

3. vlna – konec 2. třídy (květen-červen 2015) „úmrtnost“ 7 %

4. vlna – 6. třída + rodiče (2018/2019)

- **testy raných čtenářských dovedností**
- **polostrukturované rozhovory s dětmi**
(dotazník pro rodiče dotazník,
kontextová data)

Výzkumné otázky

- Existují rozdíly v jazykových/kognitivních dovednostech dětí (pregramotnost), které přicházejí do první třídy ZŠ?
- Čím jsou rozdíly způsobené?
 - vzdělání rodičů
 - rodinné klima a struktura rodiny
 - typ rezidenční lokality (periferní/ neperiferní venkov a město)

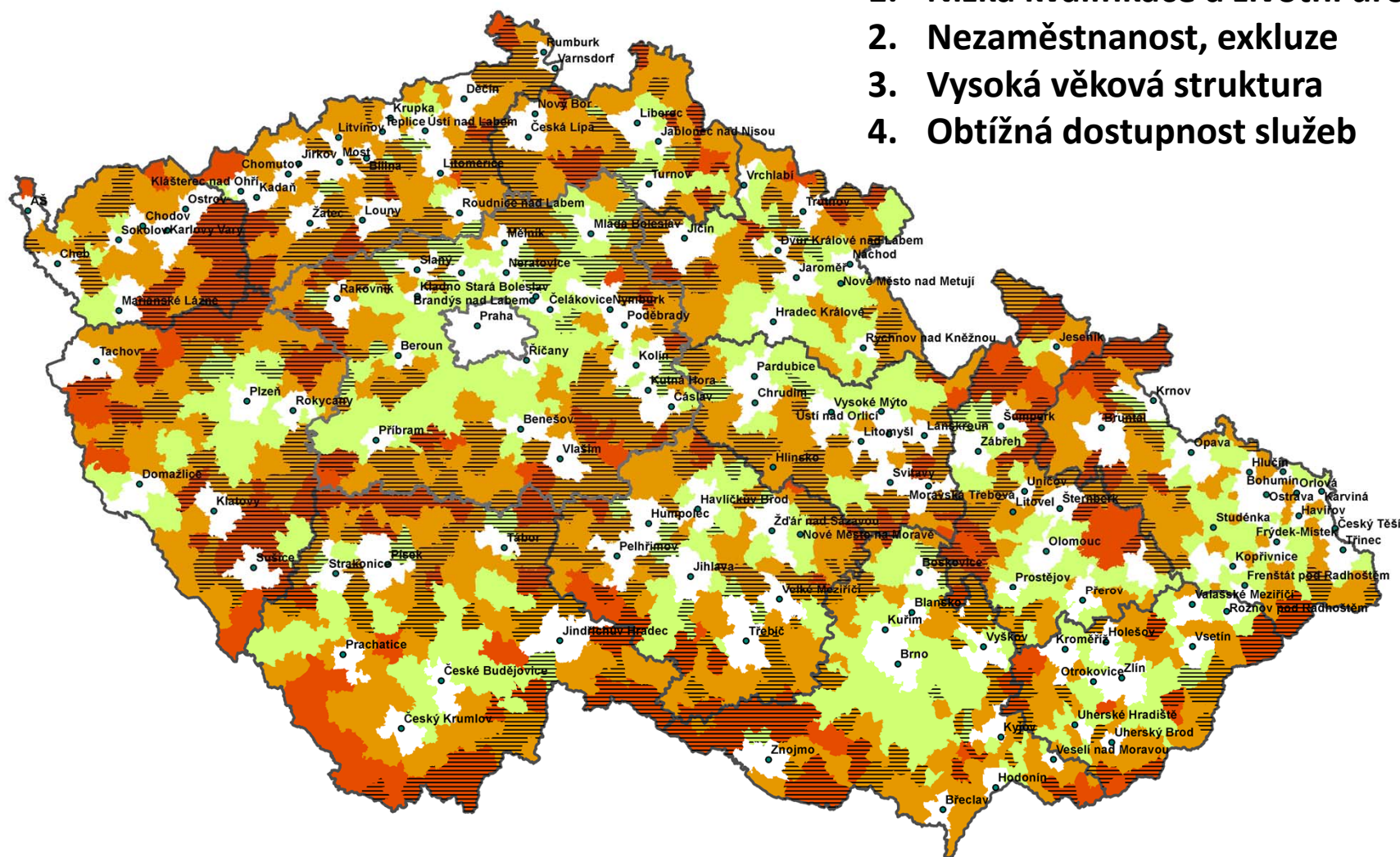
Operacionalizace

- ***Připravenost dítěte na školu:*** úroveň jazykových a gramotnostních dovedností (tzv. pregramotnostní dovednosti) – test VOC 1 měřící pasivní slovní zásobu
- ***Rodinné zázemí:***
- *vzdělání rodičů* (průměr matka/otec) index ISLED International Standard Level of Education (VY = 42.00; SŠ = 61.30; VŠ = 79.50; hodnoty 1/10)
- *rodinné klima a struktura rodiny*
 - absence obou rodičů (otec/ matka samoživitel/ka) (7,5 %)
 - sourozenců 3 a více (6 %)
- ***Typ residenční lokality*** (školy) 6 typů
77 % dětí bydlí v obci/čtvrti, kde je škola
- (kontrolní kovariáty: věk, pohlaví)

Typ residenční lokality na venkově: vnitřní periferie

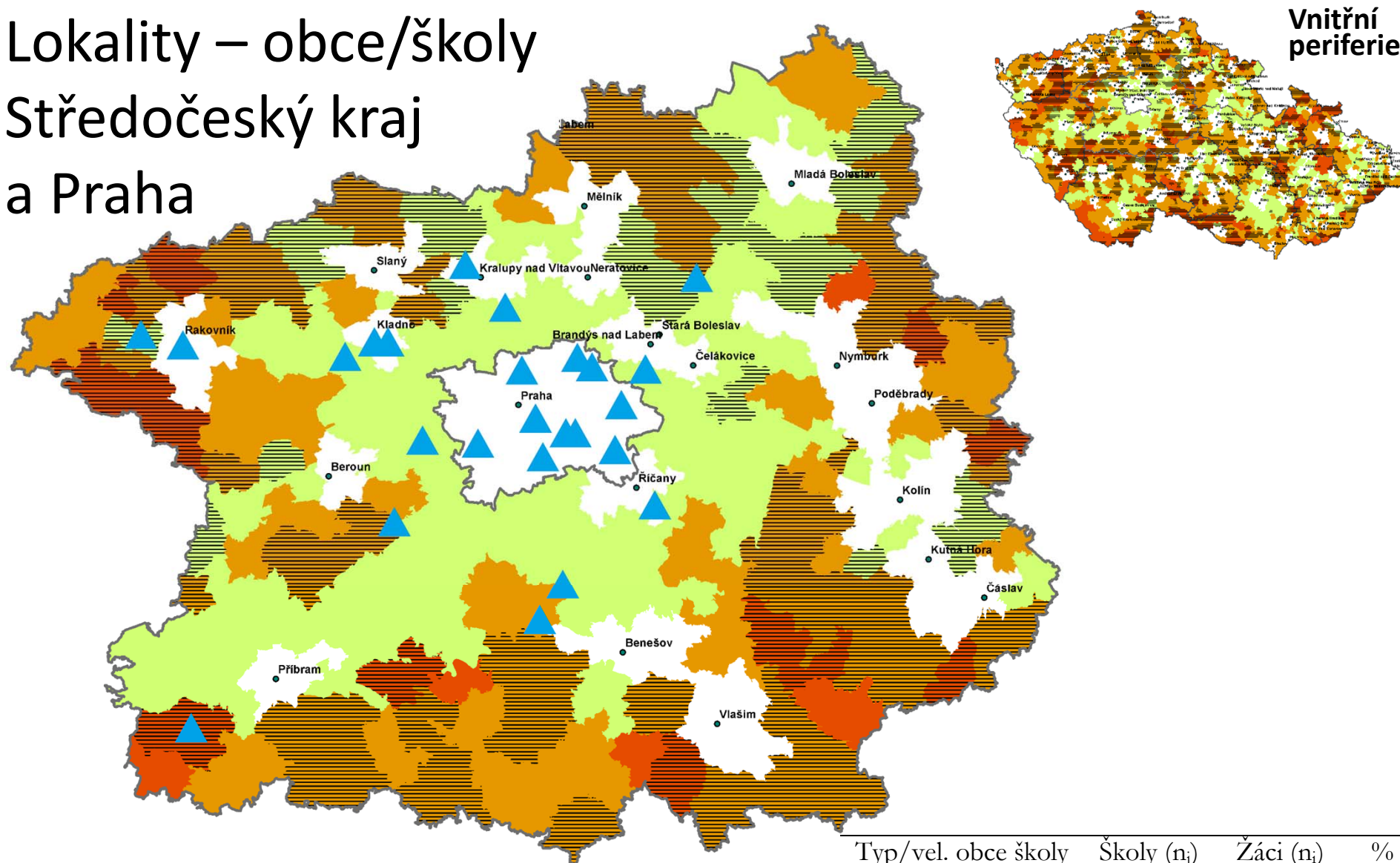
multidimenzionální sociální vyloučení (na úrovni subregionálních jednotek)

1. Nízká kvalifikace a životní úroveň
2. Nezaměstnanost, exkluze
3. Vysoká věková struktura
4. Obtížná dostupnost služeb

klasifikace vychází z [Bernard, Šimon 2017; Musil, Müller 2008]

Lokality – obce/školy Středočeský kraj a Praha

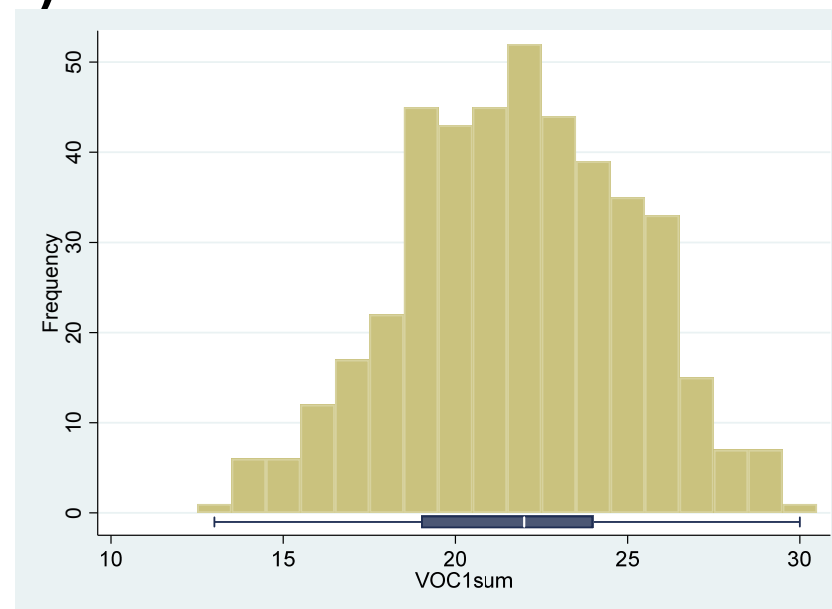

Typ/vel. obce školy	Školy (n_i)	Žáci (n_i)	%
periferní venkov	3	37	8
ostatní venkov	5	60	14
města (>16 tis.)	4	114	26
suburbia Prahy	3	36	8
Praha	10	192	44
CELKEM	25	439	100

Pregramotnost (připravenost na ZŠ)

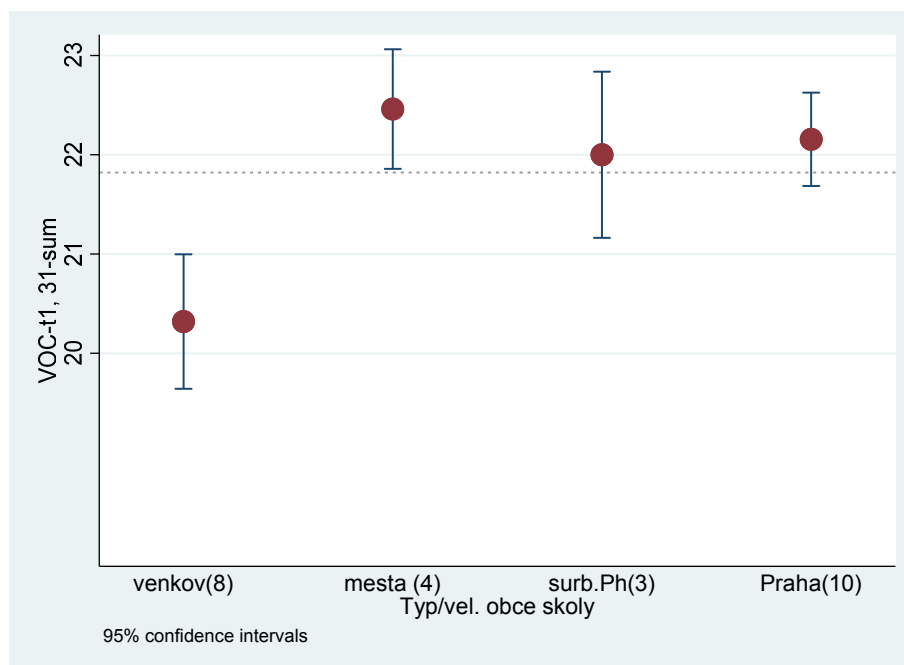
- ***Pasivní slovní zásoba: receptivní slovník***
podklady z amerického neverbálního testu pro měření řečového vývoje, na cca 32 kartách vždy se 4 obrázky dítě ukazuje správný význam
- sumační index VOC 1 (0-31)

	N	Mean	SD	Min	Max
VOC1sum	430	21.82	3.29	13.00	30.00

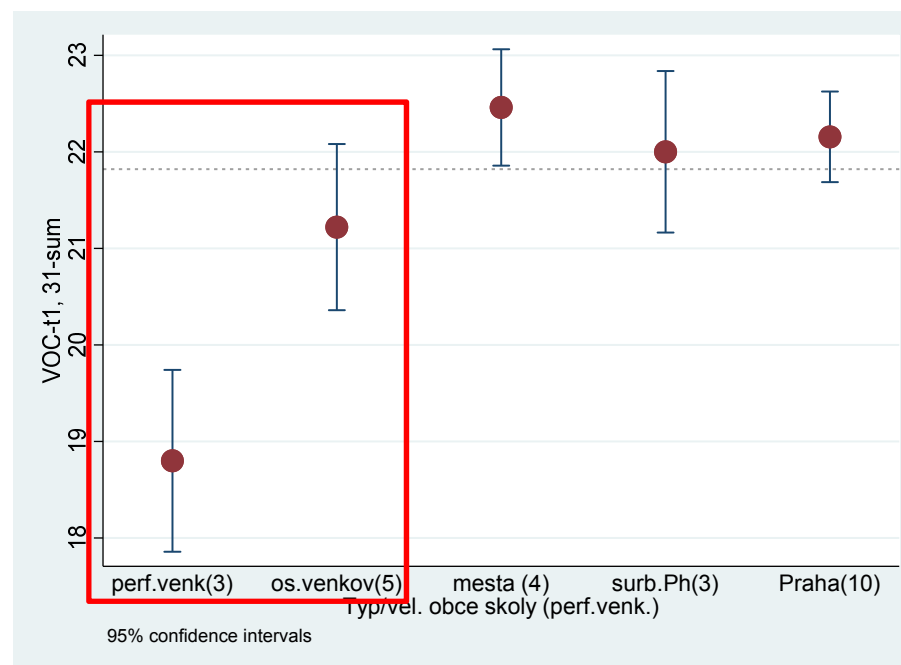

Slovní zásoba při vstupu na ZŠ (VOC 1) podle typu residenční lokality

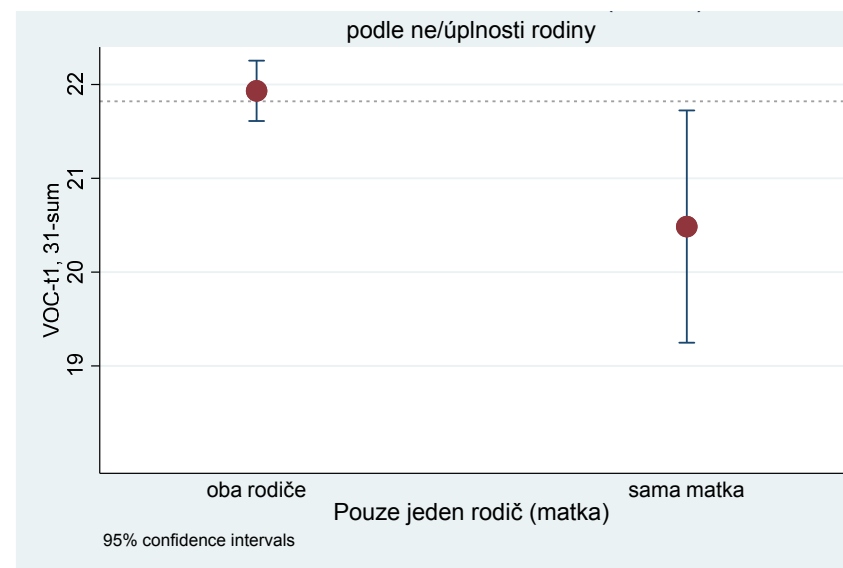
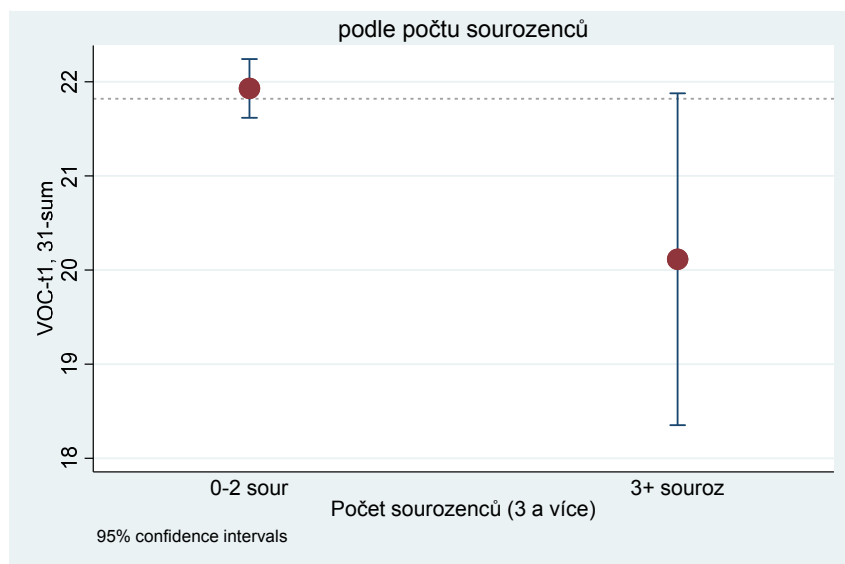
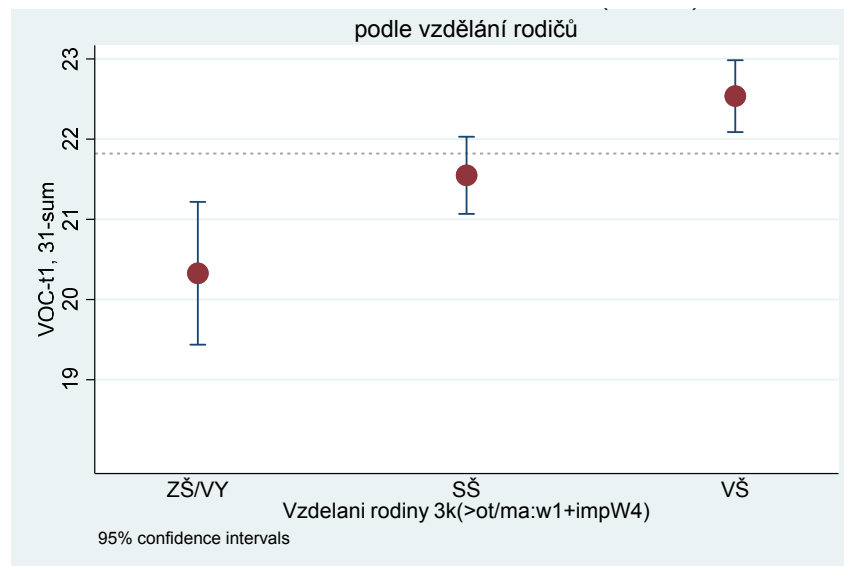
venkov – město

+ rozlišení venkova

Slovní zásoba při vstupu na ZŠ (VOC 1) podle rodinného zázemí

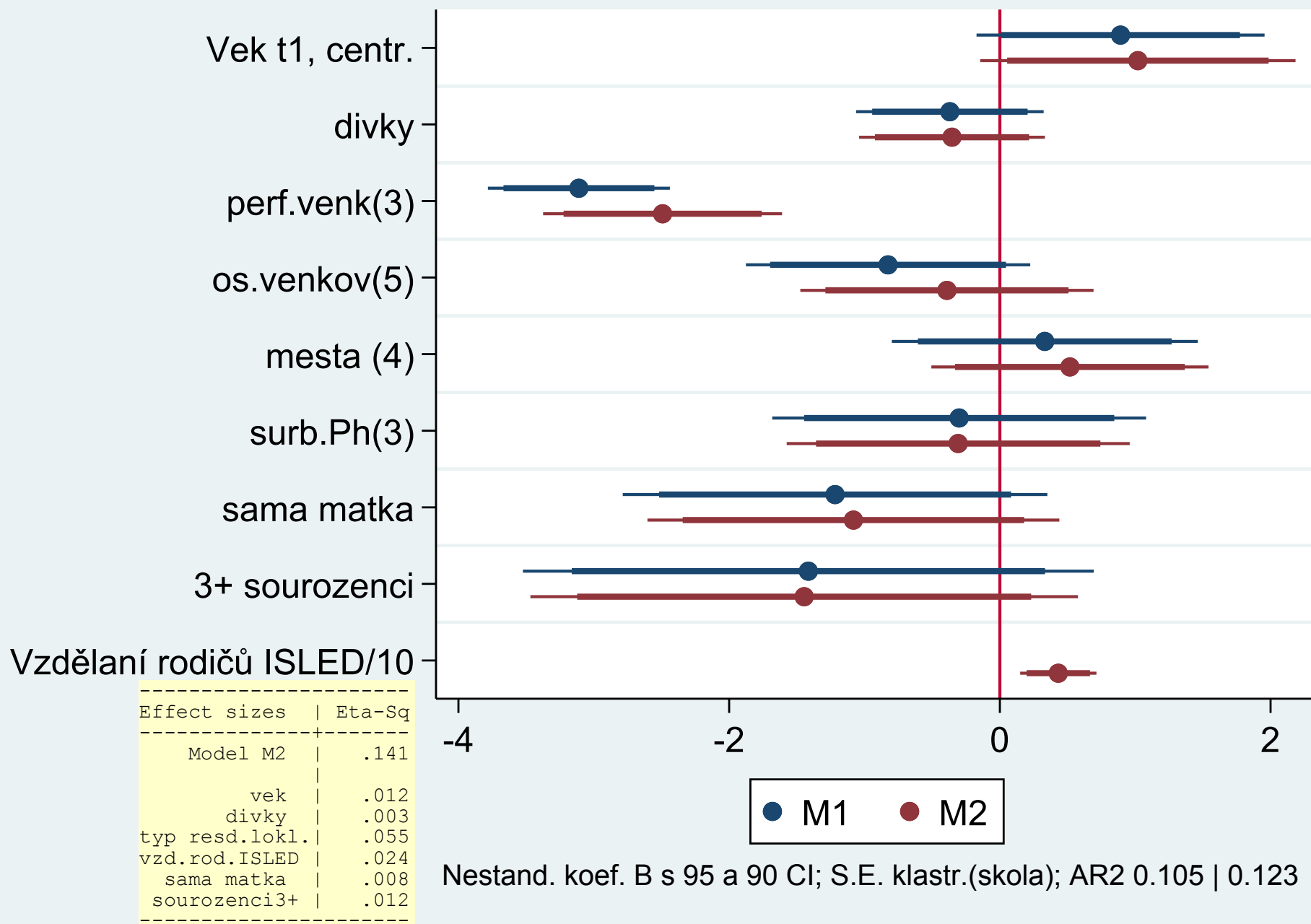
VOC 1, nestd. odhady parametrů (OLS), hlavní efekty

VOC 1	M0		M1		M2	
Vek t1, centr. divky	1.171 -0.380	(0.059) (0.271)	0.892 -0.369	(0.096) (0.282)	1.020 -0.353	(0.083) (0.299)
Rodinné zázemí:						
Vzdělání rodičů ISLED/10	0.555**	(0.002)			0.432**	(0.004)
sama matka	-1.130	(0.137)	-1.217	(0.122)	-1.082	(0.155)
3+ sourozenci	-1.644	(0.106)	-1.414	(0.179)	-1.445	(0.153)
Typ residenční lokality:						
perf.venk(3)			-3.110***	(0.000)	-2.492***	(0.000)
os.venkov(5)			-0.826	(0.118)	-0.391	(0.464)
mesta (4)			0.332	(0.550)	0.518	(0.307)
surb.Ph(3)			-0.300	(0.658)	-0.308	(0.621)
Constant	18.742***	(0.000)	22.508***	(0.000)	19.625***	(0.000)
Adjusted R-squared	0.080		0.105		0.123	
AIC	2179.847		2206.745		2163.558	
BIC	2204.132		2243.319		2204.031	
Observations	423		430		423	

p-values in parentheses Robust S.E. clustered by skola

* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

VOC 1, nestd. odhady parametrů (OLS)

VOC 1, nestd. odhady parametrů (OLS), interakční efekty Typu residenční lokality

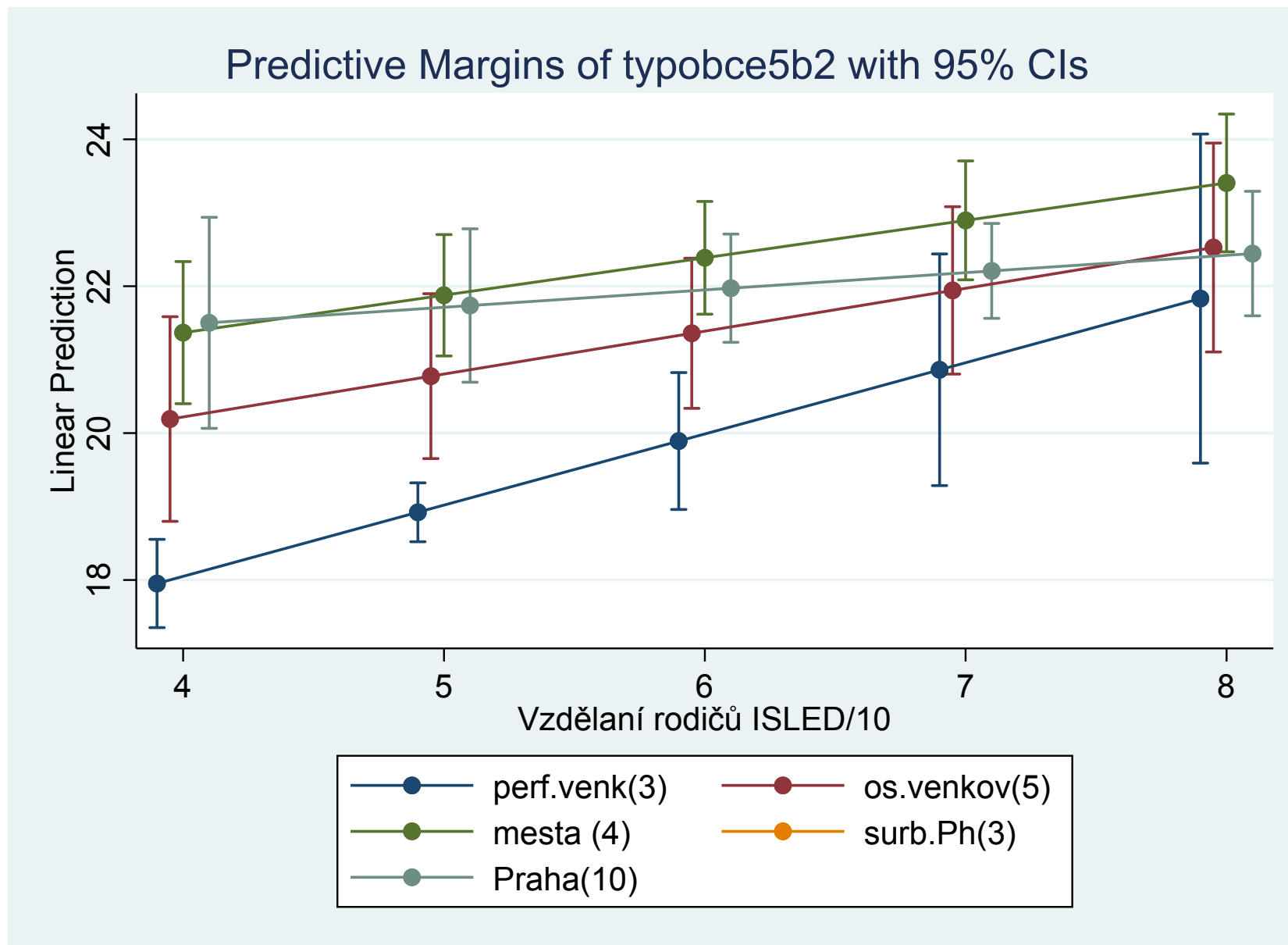
VOC 1	M4		

(hlavní efekty nejsou zobrazeny)			
perf.venk(3) # Vzdělání rodičů~	0.734	(0.076)	vzdělání * typ residenční lokality
os.venkov(5) # Vzdělání rodičů~	0.348	(0.292)	
mesta (4) # Vzdělání rodičů	0.274	(0.303)	
surb.Ph(3) # Vzdělání rodičů~	-0.077	(0.763)	
perf.venk(3) # sama matka	-0.502	(0.735)	
os.venkov(5) # sama matka	0.183	(0.917)	
mesta (4) # sama matka	-1.529	(0.368)	
surb.Ph(3) # sama matka	-1.720	(0.278)	
perf.venk(3) # 3+ souroz	-1.244	(0.448)	
os.venkov(5) # 3+ souroz	3.823	(0.059)	
mesta (4) # 3+ souroz	3.008	(0.190)	
surb.Ph(3) # 3+ souroz	0.000	(.)	
Constant	20.949***	(0.000)	

R-squared	0.170		
Adjusted R-squared	0.128		
AIC	2163.409		
BIC	2232.214		
Observations	423		

p-values in parentheses			
* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001			

VOC 1: vzdělání # typ lokality (pred.)

Shrnutí

- Děti přicházejí do školy **odlišně připraveny: rozdíly ve slovní zásobě (VOC)**, která je silněji kulturně ukotvena **jsou ale rozsahem spíše střední** (Rsq VOC 12 %)
- rozdíly podle rodinné situace/struktury jsou malé:
pouze 1 rodič (sama matka) ↓ a 3+sourozenci ↓
- silný **vliv vzdělání rodičů** ↑
- silný vliv má ale i **rezidenční oblast, nejnižší výkony v testu jsou na periferním venkově** (ostatní-rozvojový venkov se blíží hodnotami VOC Praze/ městům StČ)
- **Nejhůře** jsou na ZŠ z hlediska slovní zásoby připraveny děti z rodin s **nižším vzděláním (ZŠ/VYU) a zároveň žijící na periferním venkově.**

Závěry

- Školní připravenost (pregramostnost) je, pokud jde o slovní zásobu, nezanedbatelně podmíněna rodinou původu (především vzděláním rodičů – SES) a nezávisle na rodině také místem bydliště – residenční lokalitou (městské vs. venkovské periferní prostředí).
- Navíc tyto faktory působí i souběžně: dvojí znevýhodnění dětí z rodin s nízkým SES zároveň vyrůstajících na periferním venkově.
- Otázkou ale zůstává, jakými konkrétními mechanismy lokalita působí.
- Nacházíme-li rozdíly v SČ mezi typem venkova resp. městským prostředím, budou rozdíly v jiných regionech ČR pravděpodobně větší.
- Efekty „kulturně-jazykového náskoku“ jsou zřejmě dlouhodobější a projeví se až později (viz výsledky ve 4. třídě PIRLS a 9. tř. PISA).

Diskuze: limity zjištění

Limity:

- naše zjištění (data) jsou pouze za Prahu a Středočeský kraj (malé zastoupení periferního venkova)
- vliv residenční lokality (prostoru)?
→ otázka prokázání kauzality
- neumíme odpovědět na otázku, jaké konkrétní mechanismy vlivu spjaté s residenční lokalitou působí na kognitivní vývoj (připravenost na školu) a především jaké je jejich *vzájemné spolupůsobení* (interakce) s vlivem rodiny.

Děkujeme za pozornost.

a za podporu z projektu

„CSDA Research – Výzkumný program Českého sociálněvědního datového archivu: Česká republika v Mezinárodním programu sociálních šetření ISSP, výzkum kvality dat a zdrojů dat“ (MŠMT ČR, evid. č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_013/0001796)

Příspěvek byl prezentován v rámci

Strategie AV 21 Společnost a komunikace. Komunikace: možnosti, proměny, limity.

jiri.safr@soc.cas.cz

magdalena.gorcikova@soc.cas.cz